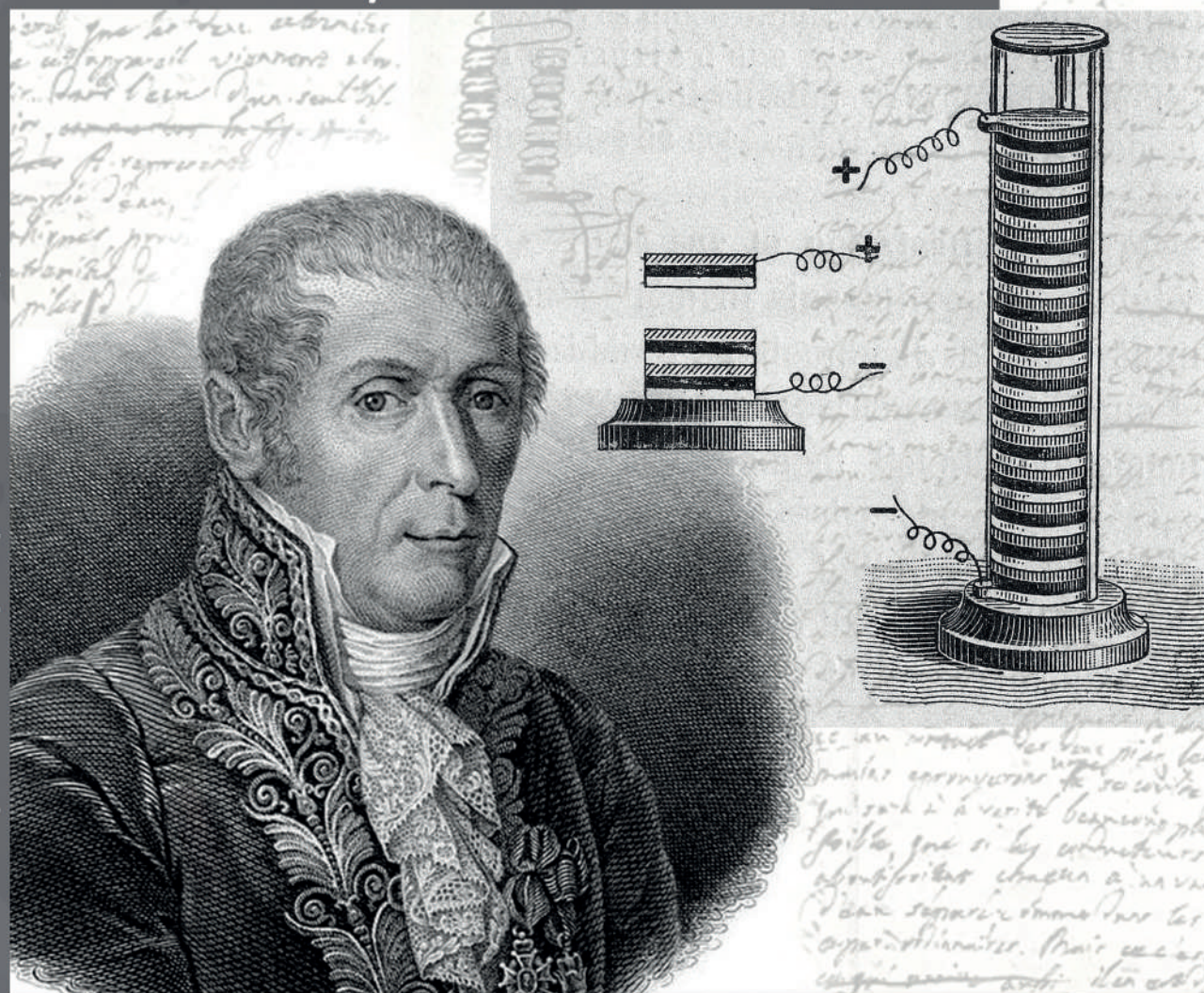

YANGI O'ZBEKISTON: INNOVATSIYA, FAN VA TA'LIM

CONFERENCES.UZ 2023

DAVRIYLIGI: 2018-2023

DUNYODA BIRINCHI KASHF
ETILGAN ELEKTR BATAREYA

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORIJY OLIY TA'LIM MUASSASALARI PROFESSOR-O'QITUVCHILARI, YOSH OLIMLAR, DOKTORANTLAR, MAGISTRANTLAR VA IQTIDORLI TALABALAR

TOSHKENT SHAHAR, AMIR
TEMUR KO'CHASI, PR.1, 2-UY.

+998 97 420 88 81
+998 94 404 00 00

WWW.TAQIQOT.UZ
WWW.CONFERENCES.UZ

MAY
№52

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН:
ИННОВАЦИЯ, ФАН
ВА ТАЪЛИМ
3-ҚИСМ**

**НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН:
ИННОВАЦИИ, НАУКА
И ОБРАЗОВАНИЕ
ЧАСТЬ-3**

**NEW UZBEKISTAN:
INNOVATION, SCIENCE
AND EDUCATION
PART-3**

ТОШКЕНТ-2023

УУК 001 (062)
КБК 72я43

“Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим” [Тошкент; 2023]

“Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим” мавзусидаги республика 52-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 май 2023 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2023. - 11 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Харакатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган еттита устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофик;– илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истикболдаги режалари тахтил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шоҳида Юсуповна «Тараққиёт стратегияси» маркази муҳаррири

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Ҳамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети Хорижий тиллар факультети ўқув ишлари бўйича декан ўринбосари

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, DSc, Тошкент фармацевтика институти, Фармацевтик ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва сифат менежменти кафедраси профессори

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, DSc, Тошкент фармацевтика институти, Фармацевтик ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва сифат менежменти кафедраси профессори

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Проф. Хамидов Мухаммадхон Ҳамидович «ТИИМСХ»

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шаҳрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

1. RabiyaJon Ibragimova

MARKAZIY OSIYODA ILK DAVLATCHILIK ASOSLARINING SHAKLLANISHIDA
DINIY E'TIQODNING O'RNI VA ROLI 7

2. Elmuratova Dilbar

ULIWMA BILIM BERIW MEKTEPLERINDE "JAHAN TARIYXI" PÄNIN OQITIWDA
ORTA ÄSIRLER DÄWIRIN ÜYRETIW 9

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

MARKAZIY OSIYODA ILK DAVLATCHILIK ASOSLARINING SHAKLLANISHIDA DINIY E'TIQODNING O'RNI VA ROLI

Rabiyajon Ibragimova,

Urganch davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada mamlakatimiz tarixida ilk davlatchilik asoslarining shakllanishi va rivoji borasida tahlillar berilgan. Shuningdek, mazkur jarayonda diniy qarashlarning o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: davlat, Markaziy Osiyo, “Avesto”, zardushtiylik, ijtimoiy jarayonlar, tarixiy manzilgohlar.

1991 -yilning 31-avgustida xalqimiz milliy mustaqillikka erishdi. Milliy istiqlol o'zbek davlatchiligi va uning ulkan ma'naviy me'rosi tarixini o'zimizga qaytardi. Buning asnosida tarixiy xotira va tarixiy jarayonlarni obyektiv asosda o'rganishga imkoniyatlar yaratildi. Bu borada davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev: “Hamma o'z tarixini ulug'laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q. Bu merosni chuqur o'rganishimiz, xalqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak”[1] deya ta'kidlashi orqali ham chuqur anglab yetishimiz mumkin.

O'zbekistonda shahar va davlatlarning shakllanishini, Jarqo'ton O'zbekiston hududidagi ilk shaharning yorqin misoli ekanligini, Sherobod vohasidagi shu davrga oid Jarqo'ton majmuiga kiruvchi maskanlar guruhini esa, shahar-davlat yoki «nom» davlatlar bilan qiyosiy solishtirish mumkinligi tadqiqotchilar tomonidan e'tirof etilmoqda. Mil.avv. II ming yillikning so'nggi choragida Shimoliy Baqtriya hududlarida yirik va mustahkamlangan markazlarga ega bo'lgan «nom» yoki voha ko'rinishidagi davlatlarning boshlang'ich bosqichi bo'lgan hududiy-siyosiy birlashmalar shakllana boshlagan, degan g'oyani ilgari surmoqdalar[2].

Jarqo'tonning eng baland joyi 6-tepalik bo'lib, u yodgorlikning markaziy qismida joylashgan. A.Asqarov va uning shogirdlari tomonidan ushbu tepalikda ibodatxonaning ochib o'rganilishi yurtimiz tarixini, xalq e'tiqodini o'rganishda, shu jumladan shaharsozlik va davlatchilik tariximizni yoritishda ko'plab yangiliklarni qo'lga kiritish imkonini berdi.

Zardushtiylikning paydo bo'lishi masalasi, uning O'rta Osiyo xalqlari, shu jumladan o'zbek davlatchilik tarixi ildizlari bilan bog'liqligini, arxeologik ashyolar tahlili ko'rsatmoqda. Ularning tahlili, zardushtiylik diniy qarashlarining ilk kurtaklari mil.avv. II ming yillikning ikkinchi yarmida paydo bo'la boshlaganligini tasdiqlamoqda. Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto» da aks etgan jamiyatning ijtimoiy tarkibi va ramziy belgilari bronza davri ibodatxonalarida, aynan Jarqo'ton ibodatxonasida va shu davr dafn marosimlari bilan bog'liq udumlarda yaqqol aks etganligi bilan asoslanadi.

«Avesto»ning eng qadimgi qismi «Gatlar» deb atalib, unda payg'ambar Zaratushtraning beshlik qo'shiqlari, oliy xudo Axuramazda va uning ma'budalari haqidagi olqishli madhiyasi batafsil keltirilgan. Gatlarda ko'tarilgan g'oyalarda bronza davri jamiyati ijtimoiy munosabatlarini Qadimgi Baqtriya va Marg'iyonada davlat tuzilmalari shakllangunga qadar bo'lgan davri yoritilgan. Chunki, Qadimgi Baqtriya va Marg'iyona bronza davri aholisi zoolatrik diniy qarashlaridagi jonivorlar tasviri, gatlarda madh etilgan xudo va ma'budalarning moddiylikka ko'chgan ko'rinishi bo'lib, «Avesto» jamiyatining ilk belgilari shakllana boshlaganligidan dalolat beradi.

«Avesto» jamiyatining ijtimoiy-tarkibiy tuzilishi haqida A.Asqarov, A.Sagdullayev, Sh.Shaydullayevlar o'z ishlarida shunday izohlagan. Bunga ko'ra, «Avesto» jamiyatini to'rt qatlarga ajratib ko'rsatadilar. Bular – katta patriarxal oila – «nmana», urug' jamoasi – «vis», qabila – «zantu», viloyat, mamlakat – «daxyu» larga bo'linadi. Bu ijtimoiy tuzilishning birinchi, ikkinchi va uchinchi Sopolli madaniyati topilmalarida bevosita kuzatiladi.

Arxeologik belgilarni kuzatar ekanmiz, Sopollitepa qal'a-qo'rg'oni 8 ta kvartaldan iborat bo'lsa, shu kvartallarning har biri, bittadan nmanani tashkil qiladi. Vis – bu nafaqat qishloq jamoasi, balki xususiy ishlab chiqaruvchilar uyushmasi, butun qishloq jamoasi ma'nosini anglatib, Sopollitepa qishlog'ini Visga qiyoslab ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Demak, Sopollitepa nmanalardan tashkil topgan Visning qarorgohidir[3]. Qishloq jamoasi tepasida nmanapatilar orasidan saylab qo'yilgan urug' oqsoqoli Vispati turgan bo'lib, butun sopollitepaliklar Vispati nazorati ostida bo'lgan. Davlatchiligimizning eng dastlabki bo'g'ini ana shu vislar, ya'ni qishloq jamoalaridan boshlangan.

«Avesto»ning qadimgi qismida aks etgan davlatchilikka tegishli atamalardan yana biri – zantu bo'lib, u qabilaviy uyushmani anglatadi. Qabila uyushmasi bir necha vislarni birlashtiruvchi, bir necha urug' jamoalari ustidan nazorat qilib turuvchi boshqaruv organi hisoblangan. Jarqo'ton hududida joylashgan shahar ibodatxonasi ushbu ilk shahar-davlatning boshqaruv organi bo'lib, boshqaruv tizimida diniy rahnamolikning o'rni katta bo'lgan. Qishloq jamoalarini birlashtiruvchi zantuni boshqarishda diniy-mafkuraviy jihatdan Jarqo'ton shahar ibodatxonasi muhim rol o'ynagan. Har bir urug'ga yuqori obro'ga ega, yuksak ibrat sohibi, o'z ishining ustasi bo'lgan kishilar sarkardalik qilgan.

So'nggi yillarda ibodatxona joylashgan tepalikda O'zbek-Olmon ekspeditsiyasi qazishma ishlarini olib borib, ibodatxona qurilishiga qadar ham bu tepalikda mahobatli inshoot bo'lganligini aniqladilar. Ushbu bino ichida tomonlari 7 metrdan iborat kvadrat shakldagi zal, atrofida esa, yo'laksimon xonalardan iborat bo'lgan majmua ochilgan. Majmua devorlari va pollari gips bilan suvalgan va bevosita bronza davri shoxona saroyi, ya'ni «oq saroy»ni eslatadi[4]. Bu monumental binoni ishonch bilan saroy deb atash mumkin, degan ilmiy xulosaga kelingan.

Sh.Shaydullayev o'z tadqiqotlarida Jarqo'ton shahar-davlatining asosiy boshqaruvi «Jarqo'ton olov ibodatxonasi»dir, deb e'tirof etadi. Bizningcha ham 6 – tepalikda joylashgan ushbu mahobatli inshoot ilk Jarqo'ton bosqichida dastlab, «oqsaroy» mavqeidagi qal'a, so'ng uning qayta qurilishidan keyin bosh otashkada joylashgan ibodatxona vazifasini o'tagan. Uning atrofi yo'laksimon xonalar bilan o'rab olingani, ular oq gips bilan suvalishidan tashqari, saroy devorlari peshtoqiga ot tasviri ifodalangan terrakot haykalchalarning yopishtirilishi saroylarga xos bezak usuli ekanligini ta'kidlaydilar. Bu belgilar esa, Jarqo'ton ibodatxonasi o'rnida ibodatxona qurilishidan avval, ya'ni Jarqo'ton bosqichining so'nggi fazasigacha jamiyat boshqaruv mahkamasiga o'xshash maxsus markaz bo'lganligini tasdiqlaydi.

Zardushtiylikning eng muqaddas timsoli olov – bronza davridan e'tiboran ilk shahar-davlatning diniy boshqaruvi kohinlar qo'lida bo'lganligini va ular ilk shahar-davlatning ma'naviy-ilohiy hukmdori ekanligini anglatgan. Ibodatxona insonlar uchun muqaddas maskanga aylangach, uning tasarrufida unumdor yerlar ko'payib, ularni boshqarish ham kohinlarning nazorati ostida bo'lgan.

Endi hukmdorlarga qisqa ta'rif berilsa, hukmdor ham ilk siyosiy uyushma – shahar-davlat tepasida turgan shaxs bo'lib, bir vaqtning o'zida diniy, dunyoviy hamda harbiy ishlarni o'z qo'lida birlashtirgan. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, Jarqo'ton ibodatxonasi va uning xronologik qatlamlaridan topilgan ashyoviy dalillar uning saroy – ibodatxona vazifasini bajargan obyekt sifatida qarashlikni taqazo etadi.

Yirik daryolarning quyi havzalarida, sertarmoq o'zanlari bo'ylab tashkil topgan «vis»lar protoshahar yoki yirik shaharmonand qishloqlarni tashkil etsa, ularni siyosiy – ma'muriy va diniy boshqaruv jihatdan birlashtirgan bir necha mikrovohalarning bosh shahri shahar – davlat maqomida bo'lgan. Jarqo'ton yodgorligida olib borilgan tadqiqot ishlari natijasida, bu yerda ilk shaharga xos xususiyatlar, ya'ni arki a'lo, uning hududiy doirasida hukmdor saroyi, mudofaa qurilishi, hunarmandchilik inshootlari, ibodatxona, aholi yashaydigan turar-joy maskanlari va shu yerlardan topilgan moddiy madaniyat namunalari Jarqo'ton yodgorligini ilk shahar toifasiga kiritish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. “Халқ сўзи”: <https://xs.uz/uzkr/post/shavkat-mirziyoev-mamlakatimizdagidek-boj-tarikh-bobolarimizdek-buyuk-allomalar-hech-qaerda-joq>
2. Эшов Б. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи. – Т., 2009. – Б. 35.
3. Аскарлов А., Ширинов Т. Ранняя городская культура ... – С. 119.
4. Шайдуллаев Ш., Хуфф Д., Рахимов К. Жарқўтон – 2002 // Археологические исследования в Узбекистане 2002 года. – Т., 2003. – С. 202-204.

ULÍWMA BILIM BERIW MEKTEPLERINDE “JÁHÁN TARIYXÍ” PÁNIN OQÍTÍWDA ORTA ÁSIRLER DÁWIRIN ÚYRETIW

Elmuratova Dilbar

Nókis olimpiya hám paralimpiya
sport túrlerine tayarlaw orayı
tariyx pání oqıtıwshısı. Nókis qalası
+998975088860

Annotaciya: Maqalada mekteplerde “Jáhán tariyxı” pánin oqıtıwda orta ásirler dáwirin úyretiw máseleleri haqqında ulıwmalıq túsınıklar berilgen.

Tayanış sózler: Jáhán tariyxı, tariyxıy dáwirler, áyyemgi dáwir, orta ásirler dáwiri, fiodalizm, jer iyelewshilik jámiyeti, varvarlar.

Húrmetli Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev basshılıǵında bilimlendiriw tarawında ámelge asırılıp atırǵan reformalastırıwdıń talaplarına sáykes mekteplerde tariyx pánin oqıtıwdıń usıl hám metodların jetilistiriw ayrıqsha áhmiyetke iye bolıp barmaqta.

Tariyx pání bul tek ǵana ótmishti úyretiwshi pán bolıp ǵana qalmay, sonıń menen birge insandı kámillikke, jetiklikke jeteklewshi ullı ilim bolıp tabıladı. Biz tariyxtı úyreter ekenbiz, onı dáwirlerge, insaniyattıń rawajlanıw basqıshlarına bólip óz aldına úyrenip baramız. Mine solardıń ishinde orta ásirler dáwiri, óziniń ózgesheligi menen ajırılıp turadı. [1;21]

Orta ásirler tariyxı dáwirin úyretkende oqıwshılarga nelerdi úyretiwimiz kerek. Orta ásirler tariyxı — pútkil dúnya tariyxınıń, áyyemgi dúnya tariyxınan keyingi, ekinshi bólimi bolıp tabıladı. Ol áyyemgi zaman menen jańa zaman ortasındaǵı on ásir, yaǵnıy eramızdıń V ásir aqırınan XV ásir, aqırına shekemgi bolǵan dáwirdi óz ishine aladı.

Italiyalı aǵartıwshı alımlar insaniyat tariyxın “áyyemgi tariyx”, “orta tariyx” hám “jańa tariyx” larda bólip úyreniwdi usınıs etken. “Áyyemgi tariyx”, “orta tariyx” atamaların ózlerine shekem bolıp ótken tariyxqa “jańa tariyx” atamasın bolsa ózleri jasaǵan dáwirge baylanıslı qollanǵan. “Orta tariyx” degende aldı menen, orta ásirler tariyxı túsiniledi.[2;12]

Oqıwshılar 6-klasta “Jáhán tariyxı”nıń áyyemgi dáwirin úyrenen. Onda adamlardıń áyyemgi dáwirde qanday jasaǵanlıǵı, Áyyemgi Shıǵıs, Greciya hám Rim mámleketleriniń rawajlanıwı hám kriziske ushırawı haqqında maǵlıwmatlardı bilip alǵan. 7-klasta bolsa orta ásirler dáwiri tariyxın oqıp úyrenedi. Onda feodallıq jámiyetiniń qalay júzege kelgenligin, qay tárizde rawajlanǵanlıǵın, xalıq massası qalay jasaǵanlıǵın hám miynet etkenin, olardıń óz azatlıǵı ushın alıp barǵan kóterilislerde óz ǵárezsizligin qalayınsha qorǵaǵanı haqqında úyretemiz. Bul eki dáwirdi biri biri menen salıstırıp, eki dáwirdiń biri biri menen baylanısın túsindirip barsaq oqıwshı temanı tez hám ańsat túsinedi.

Orta ásirler jámiyeti haqqında aytatuǵın bolsaq, orta ásirler jámiyeti Evropada feodal, Aziyada bolsa jer iyeligi jámiyeti dep ataladı. Mine usı túsiniktiń biri biri menen baylanıslılıǵın túsindiretuǵın bolsaq, “feodal” ataması latınsha “feod” sózinen alınǵanlıǵın, belgili xızmet esesine korol tárepinen berilgen hám miyras bolıp qalatuǵın jer-múlk feod dep atalǵanlıǵın, feodallıq jámiyet jer iyeligine tiykarlanǵan jámiyet bolıp esaplanatuǵanlıǵın tolıq túrde túsindirip bersek jaqsı boladı.

Sebebi, Evropada jer-múlk iyesi feodal dep atalǵan. Feodal óz jeriniń bir bólimin diyqanlarǵa shek jer qılıp bólip bergen. Bunıń esesine diyqanlar feodaldıń jerlerin islep bergen. Sonıń menen birge ózlerine berilgen shek jerlerinde jetistirgen óniminen belgili bólegin feodalǵa salıq sıpatında tólegen. Usı tárizde Evropa diyqanları feodal aldında eki túrli wáziypanı orınlawǵa májbúr bolǵan.

Feodallıq dáwir hár túrli xalıqlarda túrli waqıtlarda shólkemlesken. Máselen, ol Batis Evropada V ásir aqırlarında hálsiregen Batis Rim imperiyası 476-jıl, “varvarlar”dıń qıyratıwshı soqqısınan qulaǵanınan soń ornadı. Basqa xalıqlarda feodal dáwiri usı waqıyadan burınraq yaki keyinirek júzege kelgen. Túrli mámleketlerde feodal dáwiri hókım súrgen dáwirler de túrlishe edi. Mine usı waqıyalar tek ǵana qurǵaq túsindirip qoyılmaстан, qosımsha internet materiallarınan alınǵan kórgizbeli qurallardan paydalanılса maqsetke muwapıq boladı.

Al, Aziyadaǵı jer iyelewshilik jámiyetin túsindiriw bolsa oqıwshılarga biraz túsiniqlilew boladı. Sebebi, Aziyada (atap aytqanda Watanımızdıń aymaǵında da) jer iyeligi Evropadan ózgeshelengen. Aziyada mámleket hókımdarı jerdiń joqarı iyesi bolıp esaplanǵan. Jer maydanlarınıń belgili bólegi tikkeley mámleket múlki esaplanǵan. Mámleket hókımdarları hám úlken jer iyeleri jerlerin

diyqanlarga islew ushin ijaraga bolip bergan. Olar sol jerlerde jetistirgen onimini belgili bir bolegin jer iyelerine tapsirgan. Aziya diyqanlarinda Evropadaqiday jer iyesini jerin islep beriw minneti bolmagan.

Evropada jawin-shashin kop bolganligi ushin diyqanshiliq qilw ansat edi. Aziyada bolsa onday imkaniyatlar bolmagan. Sebebi, jawin az muqdarda jawgan, jawinli kunler, jerlerdin igallastirilw muqdari birqansha kem bolgan. Bunday sharayatta jasalma suwgarıwsız diyqanshiliq etip bolmas edi. Usınday sharayatta Aziyada jer iyeleri ushin jerlerini hımmesin diyqanlarga ijaraga bolip beriw paydalı edi. Usı jol menen suwgarıw qurılmaların turaqlı turde isletip turıw wazıypası diyqanlardın moynına juklenetugin edi. Mine usı ozgesheliklerdi tusindirgende oqıtıwshı elimizdin ozgesheligin, ıqlımın, diyxanshılıq tarawının qıyınshılıqların tusindirip barsa oqıwshılarda pandi ele de ansat ozlestirwine erisken bolar edi. Oqıtıwshı orta asirler tariyxın dawirlestiriwde tomendegilerge itibar beriwı kerek.

Orta asirler tariyxı eki ulken dawirge bolinedi.

1. Eramızdın V asirdin aqırınan — XI asirdin ortalarına shekem:

Bul dawirde tomendegidey tariyxıy waqıyalaw juz berdi, yagnıy, jana feodallıq jamiyetke otildi, jer iyelewshilikni jana turleri (iri jer iyeleri — feodallar, garezli diyqanlar taypalari) qaliplesti, batıs Evropada jana diniy taliymat-xristianlıqtın keń tarqalıwı juz berdi, shıgısta islam dininiń juzege keliwi ham tarqalıwı amelge astı, sonday-aq ulken feodallıq mamleketler payda boldı.

2. XI asirdin ortalarınan - XV asirdin aqırlarına shekem:

Bul dawir, jer iyeligi ondiris qatnasıqlarının rawajlanıwı, oz-ozin tamiyinlewshi-natural xojalıqtan, bazar ushin onim islep shıgaratugin xojalıqqa otiliwi, orta asirlerde qalalardın ham onermentshilik cexlarının rawajlanıwı, sawdanın rawajlanıwı, xalıq aralıq sawda, bazar, yarmarka ham birjalar. Evropa qalalarının senyorlar basqarıwınan azat bolıw ushin guresi, erkin qalalar, qala, respublikalar ham ulken oraylasqan mamleketlerdin qaliplestiwi, oraylıq hakiymiyat abırayının artıp barıwı, taypalıq hakiymiyat organları (parlament, General shtatlar) nın qaliplestiwi, xristian shirkewi ham atanaqlılar atlanısları, Evropa, Aziya, Afrika ham Amerika xalıqlarının tariyxıy rawajlanıwı, dunya xalıqlarının ilim, pan ham madeniyatı sıyaqlı waqıyalardı oz ishine aladı.

Oqıtıwshı bul dawirdi tusindirir eken orta asirlerge tiyisli tariyxıy dereklerdi de jaqsı biliwi kerek. Orta asirler tariyxına tiyisli derekler eki tiykarǵı turge bolinedi:

Jazba derekler: 1. tariyxıy jılnama ham shejireler; 2. rasmiy hujjetler: salıq, jariyma, sud, aldı-sattı, qarız minnetleri, imperator, korol ham sultanlardın parmanları, buyrıqları. Ol orta asirlerdegi daslepki barlıq hujjet ham kitaplar kalligraflar tarepinen jazılǵanlıǵı, XI asirde Qıtayda, XV asirdin ortalarında Evropada kitap basıw uskenelerinin jaratılıwı haqqında aytıp berse oqıwshılar ushin qızıqlı bolıwı sózsiz.

Materiallıq derekler: kórkem-súwretlew shıǵarmaları: músınler, súwretler, ameliy kórkem-oner ulgileri, tariyxıy muzeylerdegi miynet ham urıs quralları, har qıylı teńge-tıynlar, kiyim-kenshek ham taǵınshaqlar, úy jaylar ham buyımlar, saraylar, qorǵanlar, shirkewler. Sonı ayırıqsha aytıp ótiw múmkin, sabaq barısında materiallıq dereklerdin súwretleri, videokórinisleri kórsetilse, oqıwshı sol dawir tariyxının ishine kirip keteri sózsiz. [2;14]

Juwmaqlap aytqanımda biz orta asirler tariyxın úyretkenimizde oqıwshılardı qızıqtırırıwımız ushin birinshi nábette kórgizbeli qurallardan paydalansaq bul sabaqtın sapalı ozlestirwine oz tásirin tiygizedi dep oylaymız.

Ádebiyatlar

1. A. Sagdiev, G.Fuzailova, M.Hasanova “Tarixni oqitish metodikasi” Toshkent 2008
2. T.O.Salimov, F.E.Sultonov “Jáhan tariyxı” (eramızdın V asiri aqırınan-XV asir aqırına shekem). 7-klasslar ushin sabaqlıq, Nókis, 2017

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИННОВАЦИЯ, ФАН ВА ТАЪЛИМ 3-ҚИСМ

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.05.2023

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000